

חורבן ביתר

מסכת תענית פרק ד משנה ו (ובגמרא בבלי כו ע"ב) – מאסונות תשעה באב

בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר. משנכנס אב ממעטים בשמחה.¹

גמרא ראש השנה יח ע"ב – חורבן ביתר כחלק משלל אסונות

דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב: "כִּהְיֶה אֶמְרֵי ה' צָבָאוֹת צוֹם הַרְבִּיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי יִהְיֶה לְבֵית־יְהוָה לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים" (זכריה ח יט). קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה! בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום. אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. אי הכי, תשעה באב נמי!² אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר.³

איכה רבה פרשה ב סימן ד – המלחמה על ביתר, כוכב או כוזב?

אמר רבי יוחנן: רבי היה דורש: "דרך כוכב מיעקב" (במדבר כד יז) - אל תקרי "כוכב" אלא כוזב.⁵ רבי עקיבא כאשר היה רואה את בר כוזיבא, היה אומר: זהו מלך המשיח.⁶ א"ל ר' יוחנן בן תורתא: עקיבא, יעלו עשבים בלחייך ועדיין אינו בא.⁸ א"ר יוחנן: "הקול קול יעקב" (בראשית כז כב), קול אדריאנוס קיסר הרג בביתר שמונים אלף ריבוא בני אדם.⁹ ושמונים אלף תוקעי קרנות היו צרין על ביתר,¹⁰ והיה שם בן כוזיבא והיו לו

¹ ראו דברינו [חודש אב החודש החמישי](#) בפרשת מסעי, שם דנו במשנה זו במלואה.

² שהוא צום החמישי. צום הרביעי הוא יז בתמוז, צום השביעי הוא צום גדליה וצום העשירי הוא י' בטבת. והרי שתשעה באב בכלל הצומות שבאו בגין מאורעות בית ראשון ועתה זכו עולי שיבת ציון לתקווה ולנחמה! ועוד נחזור לגמרא זו בסוף הדף.

³ בשבעה עשר בתמוז גם לא חסרו צרות: "נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל", אבל תשעה באב שונה משאר הצומות משום ש"הוכפלו בו צרות" ומה שקרה בבית ראשון, חזר בבית שני. ובעצם שולשו בו הצרות ונוסף ליום זה גם כישלון מרד בר כוכבא, שישים וחמש שנים לאחר חורבן בית שני במרד הגדול, הוא חורבן ביתר וחרישת העיר ירושלים (פעולה שמסמלת את ההריסה הסופית של ירושלים והקמתה של העיר הרומית [אליה קפיטולינה](#) וזה היה כנראה בסמוך למרד בר כוכבא ואולי אחת הסיבות לו). בחורבן השלישי, מרד בר כוכבא ולכידת ביתר נרצה להתמקד הפעם.

⁴ סיפורה של ביתר (מרד בר כוכבא) מצוי במספר מקומות בספרות חז"ל. ראשון ומורחב מכולם הוא התלמוד הירושלמי מסכת תענית פרק ד הלכה ה, שעליו, בנוי מדרש איכה רבה זה ובמהדורות איכה בובר (בהבדלים קלים). ראו גם מדרש הגדול דברים פרשת כי תבוא פרק כח פסוק נב. בתלמוד הבבלי מופיע סיפור מלחמת ביתר ונפילתה בגמרא גיטין נז ע"א: "אשקא דריספק חרוב ביתר" וכן בדף נח ע"א בסיפור על המספר העצום של התלמידים שהיו לומדים תורה בביתר ונהרגו, סיפור שנראה להלן. אנחנו תפסנו את לשון איכה רבה עיקר ונעזרנו בתרגום לעברית בהוצאת המדרש המבואר. נעיר פה ושם מנוסח הירושלמי (שבתרגום הארמית שבו לעברית, נעזרנו בפירוש ידיד נפש). **הרוצים להעתיק קטעים מנוסחי איכה רבה והירושלמי שלהלן מתבקשים לעיין במקור ולא לסמוך על הנוסחים שלהלן בהם שובץ התרגום לעברית וחלו בו ידינו!**

⁵ רבי, בנו של רשב"ג שנראה להלן שהיה כפי הנראה מעורב במרד בר כוכבא ועל"פ מתושבי ביתר ועד לאירועים הקשים של המרד ודיכוי, סוקר ממרחק וממבט הציפור (יושב בציפורי) את האירוע ומחוזה דעה שהכוכב של בר כוכבא לא היה אלא כוזב. הפסוק "דרך כוכב מיעקב" לקוח מברכתו של בלעם ועל זה כבר אמרו חז"ל בגמרא סנהדרין קה ע"ב: "כולם חזרו לקללה". ועוד אמרו על בלעם: "לא מדובשך ולא מעוקצך", שכן דובשו מתחלף מהר בעוקצו.

⁶ ראו הנוסח בירושלמי: "תני ר' שמעון בן יוחי: עקיבה רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב דרך כוזבא מיעקב". כוזבא זהו שמו ורבי עקיבא ודאי לא דרש אותו לגנאי ולא היסס להיעזר בפסוק מנבואתו ועצתו הרעה של בלעם להעיד על בר כוכבא (ראו דברינו [נבואת בלעם ועצתו](#)). מי שכן דרש לגנאי הוא רבי, דור מאוחר יותר ונראה שמדרש איכה רבה הוא המקור לדרשת הגנאי: כוכב – כוזב. עוד על משיחותיו של בר כוכבא ראו סנהדרין צג ע"ב: "בר כוזיבא מלך תרתין שנין ופלגא. אמר להו לרבנן: אנא משיח".

⁷ ראו הסיפור על ר' יוחנן בן תורתא בפסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא יד – פרה, שהיה גוי שקנה פרה חורשת מיהודי, והתגיר בעקבות שראה שהפרה מסרבת לעבוד בשבת. ולפיכך נקרא בן תורתא – בן השור. ראו דיון על מדרש זה בדברינו [אגדה סותרת הלכה](#) בדפים המיוחדים.

⁸ "יעלו עשבים בלחייך", היינו כשתמות. נראה שר' עקיבא ור' יוחנן בן תורתא (בן השור) הם אבטיפוס לדורות לציפייה ולכמיהה המוחשיים למשיח "בכל יום שיבוא" מחד גיסא, ולהכרה ולהבנה המציאותית ש"עדיין לא בא מר", מאידך גיסא. ראו גמרא סנהדרין צח ע"א על רבי יהושע בן לוי שפגש את המשיח ברומא ושאל אותו: "לאימת אתי מר?" ותשובתו הפתלתלה: "היום" ... "היום אם בקולו תשמעו".

⁹ הגרסה במדרש איכה כאן משובשת וגם פיסוק המשפטים לא ברור. במקור בירושלמי השתמר נוסח מדויק יותר שנמצא מיד בתחילת הדרשה: "תני אמר רבי יהודה בי רבי אלעאי: ברוך רבי היה דורש: הקול קול יעקב והידים ידי עשו - קולו של יעקב צווח ממה שעשו לו ידיו של עשו". גם את הנקודה שמנו עפ"י נוסח הירושלמי: "א"ר יוחנן: שמונים אלף זוג של תוקעי קרנות היו מקיפין את ביתר וכל אחד ואחד היה ממונה על כמה חיילות. והיה שם בן כוזבה והיה לו מאתים אלף מטיפי אצבע וכו'".

¹⁰ תוקעי קרנות הם ראשי גייסות שאספו את חייליהם על"י תקיעה בקרן. ראו תקיעת החצוצרות בתורה במסע העם וביציאה למלחמה (במדבר פרק י).

שלוש שנים ומחצה הקיף אדריאנוס קיסר לביתר, והיה שם רבי אלעזר המודעי עסוק בשקו ובתעניתו. ובכל יום ויום מתפלל ואומר: רבש"ע, אל תשב בדין היום.¹⁶ ולבסוף נתן דעתו לחזור.¹⁷ בא כותי אחד (לאדריאנוס) ומצאו ואמר לו: אדוני, כל הימים ש"התרנגולת הזו" מתגלגלת באפר, אין אתה כובש אותה.¹⁸ אלא המתן לי שאני עושה לך שתוכל אותה עוד היום. מיד נכנס לעיר דרך תעלות הביוב ומצא את רבי אלעזר שהוא עומד ומתפלל. עשה (הכותי) עצמו לוחש באוזנו של ר' אלעזר המודעי. הלכו ואמרו לבר כוזיבא: חביבך¹⁹ ר' אלעזר, רוצה להשלים (למסור) את העיר עם אדריאנוס.²⁰ שלח והביא את הכותי ההוא, אמר לו: מה אמרת לו (לר' אלעזר)? אמר לו (הכותי לבר כוכבא): אם אני אומר לך מה אמרתי לו, המלך (אדריאנוס) יהרוג "את האיש ההוא",²¹ ואם אין אני אומר לך, אתה הורג "את האיש ההוא". אבל מוטב שיהרוג "האיש ההוא" את עצמו ולא יתגלו סודות (מסטורין) המלכות.²² בן כוזיבא סבר בדעתו (שר' אלעזר) רוצה להשלים עם המדינה.²³ כיון שסיים ר' אלעזר תפילתו, שלח (בר כוכבא) והביאו אליו. אמר לו: מה אמר לך אותו כותי? אמר לו: אין אני יודע מה לחש לי באוזני ולא שמעתי ממנו כלום, שאני בתפילתי עמדתי ואין אני יודע מה אמר.²⁴ נתמלא רוגזו של בן כוזיבא, נתן לו בעיטה אחת ברגלו והרגו. יצאה בת קול ואמרה: "הוי רעי הַאֲלִיל עֲלֵיבִי הַצֵּאן חֶרֶב עַל־זְרוּעוֹ וְעַל־עֵין יְמִינוֹ זָרְעוּ יְבוֹשׁ תִּיבֶשׁ וְעֵין יְמִינוֹ כָּהָה תִּכְהֶה" (זכריה יא יז). אמרה לו: אתה סְמִיתָ זרוען של ישראל וסְמִיתָ עֵין יְמִינוֹ, לפיכך זרועו של אותו האיש יבש תיבש ועֵין יְמִינוֹ כָּהָה תִּכְהֶה.²⁵

11 מטיפי אצבע, בנוסח הירושלמי, שבר כוכבא עשה "מבחן קבלה" למי שביקש להצטרף לחיילותיו אם הוא מוכן לקטוע לעצמו אצבע.
12 ראו שוב בנוסח הירושלמי: "אמרו לו: כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יהיה נכתב באיסטריא שלך. והיו לו מאתים אלף כך ומאתים אלף כך". משמע שבר כוכבא קיבל את המבחן שהציעו לו חכמים והמשיך לגייס ובסה"כ היו לו 400 אלף לוחמים. המספרים במדרשים הם כידוע קצת ע"ד הגוזמא, כפי שנראה גם להלן במספר ההרורים והאבדות.
13 אלהים, אל תסייע לנו (תסעוד אותנו) ואל תפריע לנו (תכסוף) – אנחנו כבר נסתדר. ויש מסבירים שתכסוף הוא גם להשתוקק – אל תשתוקק לנו (פני משה), או גם "אל תשחית אותנו אלא הנח הכל לטבע" (קרבן העדה). הוא לא אומר שאין אלוהים בעולם, הוא פונה אל "ריבוננו של עולם"! אם הפקרת את עולמך ולא הצלת אותנו מהרומים עד כאן, אל תתערב גם כעת.
14 דרך אחת להסביר את המילים הקשות האלה, את ההתרסה כלפי שמיא היא האזכבה מהיעדר התשובה משמים לגזירות הרומאים הקשות שהיו בין הגורמים למרד בר כוכבא: גזירת המילה, ייסוד איליה קפיטולינה (ירישת העיר) שצינינו לעיל ועוד. אם לא עזרת לנו וזנחתנו אז, אל תצא גם בצבאותינו כעת, אומר בר כוכבא. ראו פסוק זה גם בהקשר לשני האחים הגיבורים מכפר חריבה (ירושלמי תענית ד ה, להלן) וכן בר דרומא במרד טור מלכא: "אכשליה פומיה לבר דרומא, ואמר: הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו" (נמרא גיטין זז ע"א) וזה נושא קשור אבל אחר, ולא נאריך בו כאן.
15 ארכובה היא ברך, שהיה בר כוכבא מקבל את האבנים שירו הרומאים ממכונות הקלע (המרגמות, הבליסטראות) שלהם בברכיו וחוזר וזורק אותם על הרומאים והן חוזרות ופוגעות ביורים. ומזה התפעל ר' עקיבא ואמר: "דרך כוכב מיעקב!" קטע אחרון זה איננו בירושלמי.

מזכיר את ר' צדוק שישב בתענית ארבעים שנה שלא תיחרב ירושלים (גיטין נו ע"א).
 אדריאנוס התיישב מלכבוש את ביתר ורצה לחזור. אולי רמז לצורך של האימפריה הרומית לתגבר את הכוחות לאחר כישלונות
 דיכוי המרד בתחילה. ראו הערך **מרד בר כוכבא** בויקיפדיה. האימפריה הרומית נאלצה לרכז כשבעה לגיונות שהובאו מרחבי
 האימפריה: בריטניה, אזור הדנובה, ספרד ועוד, כשלי של הצבא הרומי הסדיר, על מנת לדכא את המרד.
 כל עוד שרבי אלעזר המודעי יושב בשקו ובתעניתו, לא תוכל לכבוש את ביתר.

¹⁹ דודך. ר' אלעזר המודעי היה דודו של בר כוכבא.

²⁰ שוב בדומה לחשדות במרד הגדול, בר' יוחנן בן זכאי שהוא רוצה לצאת את העיר ולהשלים עם צבא רומא.

²² מטרתו הברורה של הכותי היא להחשיד את ר' אלעזר המודעי בקשר עם רומא. טיעוניו של הכותי הם פלפול מסובך ותמוה, אבל הספיקו לסכסך בין בר כוכבא, שאולי כל הזמן חי במתח ובחשדות, ובין דודו ר' אלעזר המודעי.

²³ היינו רומא היינו אדריאנוס ומכאן מתחילה הנפילה כפי שמתואר בהמשך. במקור בירושלמי דברי הכותי לבר כוכבא, הלשנתו על ר' אלעזר המודעי והיאולוג של בר כוכבא עם ר' אלעזר לאחר מכן, יותר ברורים ומובנים. שם הוא אומר בפירוש לבר כוכבא שר' אלעזר המודעי אמר לו שהוא מבקש להשלים עם הרומאים. כאן בר כוכבא "סבר מדעתו". אך כל זה לא מסביר את התפרצותו של בר כוכבא מול ר' אלעזר ואיבוד עשתונותיו. אולי סימו הוא שמצב ביתר הנצורה נעשה גרוע למדי.

²⁴ זו התפילה לעיל: "ברש"ע, אל תשב בדין היום" שהגנה על הויתור. הכותי ידע והבין והאמין שבזכות תפילה זו לא תיפול ביתר וזו העצה שנתן לקיסר הרומי. אבל לא בר כוכבא, שהרי אמר לאלהים: "לא תסעוד ולא תסכיף (תכסוף)".

²⁵ "רועי אליל" נדרש כאן ובמקורות המקבילים על בר כוכבא ומרששי המקרא על פסוק זה בזכריה מוסיפים גם את הורדוס ואגריפס. נראה שאפשר גם לחבר ביטוי זה לנבואת יחזקאל בפרק לד על "רועי ישראל" השקריים אשר: "לא דָּרְשׁוּ רָעִי אֶת צִאֲנִי וַיִּרְעֻוּ הָרָעִים אוֹתָם וְאֵת צִאֲנִי לֹא רָעוּ". לחז"ל פשוט שלא עוצמתה של רומא היא שהכניעה את מרד בר כוכבא, אלא החטא. בחורבן הבית חטאם

מיד גרמו עונות ונלכדה ביתר ונהרג בן כוזיבא והביאו את ראשו אצל אדריאנוס. אמר: מי הרג את זה? אמר לו גונתאי (כותי) אחד: אני הרגתי לזה.²⁶ אמר לו: לך והביאו לי.²⁷ הלך והביא ומצאו נחש כרוך על צווארו. אמר לו (אדריאנוס לכותי): אילו לא אלוהיו הרגו, מי היה יכול לו! וקרא עליו: "אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם" (דברים לב ל).²⁸ היו הורגים בהם עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו והיה הדם מגלגל אבנים של ארבעים סאה והולך בים ארבעה מילין. ואם תאמר שקרובה לים, והלא רחוקה מן הים ארבעה מילין.²⁹ וכרם גדול היה לו לאדריאנוס שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמן טבריא לציפורי והקיפו גדר מהרוגי ביתר ולא גזר עליהם שיקברו עד שעמד מלך אחד וגזר עליהם וקברום. ר' הונא אמר: יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעה "הטוב והמטיב",³⁰ "הטוב" - שלא הסריחו "והמטיב" - שנתנו לקבורה.³¹

חמשים ושנים שנה עשתה ביתר אחר חורבן הבית,³² ולמה נחרבה?³³ על שהדליקו נרות לחורבן בית המקדש.³⁴ ולמה הדליקו? אמרו: הבוליוטין³⁵ שבירושלים היו יושבין באמצע המדינה,³⁶ וכאשר היה עולה אחד מאיתנו להתפלל, אמרו לו: רוצה אתה להיעשות (להתמנות) בוליוטין? אמר להם: לא. – אתה רוצה להיעשות ארכונטיס?³⁷ אמר להו לא.³⁸ אמרו לו: שמענו שיש לך שדה אחת, האם תרצה למכור אותה לי? אמר לו: אין בדעתי. והיה³⁹ כותב ומשלח שטר מכר לבן ביתו:⁴⁰ אם יבוא איש פלוני, אל תניח לו להיכנס לשדה שכן מכרה לי. והיה אומר האיש הזה (הביתרי): הלוואי ונשברה רגלו של 'אותו האיש'⁴¹ ולא עלה לאותה 'זווית'.⁴² זהו שכתוב: "צדו צעדינו"⁴³ – שוממה הדרך מלכת בה לאלה הארמונות.⁴⁴ "קרב קיצנו" – קיצו של אותו הבית.⁴⁵ "מלאו ימינו" – יומו של אותו הבית. אף הם,⁴⁶ לא האריך להם הטוב, דכתיב: "שָׁמַח לְאִיד לֹא יִנְקָה" (משלי יז

של חכמים שלא מיחו (ראו דברינו [קמצא ובר קמצא חלקם של חכמים](#)) וכאן חטאו של בר כוכבא שהרג בחינם חכם גדול בישראל (שהיה "במקרה" גם דודו). מה שאומר שבר כוכבא היה משיח של כזב (כוזיבא) ובלשון פשוטה יותר: משיח שקר. עוצמה פיסית ועוצמה רוחנית קשורים זה בזה וברור ששקו ותעניתו של ר' אלעזר המודעי הם שגוננו על ביתר. יש כאן גם תשובה לדברי בר כוכבא: "לא תסעוד ולא תסכיף" ואולי גם ביקורת סמויה על ר' עקיבא שהתפעל מכוחו הפיסי של בר כוכבא. ראה מה קורה כשאתה סומך רק על כוחך וחכמתך.

²⁶ המדרש מציג את הכותים הם השומרונים כמשתפי פעולה עם הרומאים ומתנגדים לבר כוכבא, אך החוקרים חלוקים בשאלה אם הם תמכו במרד, התנגדו לו או עמדו מהצד. ראו שוב הערך [מרד בר כוכבא](#) בויקיפדיה.

²⁷ היינו את שאר חלקי הגופה.

²⁸ הגוי מכיר בהשגחת הקב"ה. בדומה לנבזראדן בחורבן בית ראשון (איכה רבה פרשה ב, כולל הדם הרב שבהמשך הדרשה), נירון קיסר בסיפור קמצא ובר קמצא (גיטין נו ע"א) שלא רצה להילחם בירושלים ועוד.

²⁹ ארבעים מיל בירושלמי, נראה מדויק יותר. ראו תיאור ההרג הנורא להלן על "מוחי התינוקות"; וכך גם בבבלי גיטין נז ע"א: "תניא, רבי אליעזר הגדול אומר: שני נחלים יש בבקעת ידים, אחד מושך אילך ואחד מושך אילך, ושיערו חכמים: שני חלקים מים ואחד דם. במתניתא תנא: שבע שנים בצרו עובדי כוכבים את כרמיהן מדמן של ישראל בלא זבל".

³⁰ ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון. וזה הקשר לט"ו באב הקרב ובא.

³¹ ראו דברינו [ברכת המזון](#) בפרשת מסעי וראו גם דברינו [ברכת הטוב והמטיב](#) בפרשת עקב.

³² ביתר נשארה עומדת על תילה 52 שנה אחרי חורבן בית המקדש. בחשבון ההיסטורי הידוע לנו היום, בית המקדש השני רב בשנת 70 לספירה (ג' תת"ל) וסוף מרד בר כוכבא בו נחרבה ביתר היה בשלהי שנת 135 לספירה (ג'תצ"ה), היינו 65 שנה.

³³ חז"ל כאמור מחפשים תמיד את הסיבה המוסרית-דתית. מדוע לא צלח המרד (למרות שלעיל כבר ראינו את התנשאותו של בר כוכבא). ובין השיטין אנחנו מתרשמים שהיו חיים ביהודה אחרי חורבן הבית, כפי שגם היו בגליל אחרי הסוף הקשה מאד של מרד בר כוכבא שלאחריו הוסב השם של יהודה לסוריה-פלשתינה.

³⁴ ולא התאבלו על ירושלים!

³⁵ בולי היא מועצת העיר. בוליוטין הם חברי המועצה שהין מן הסתם גם עשירים וניצלו כפי שנראה את מעמדם.

³⁶ מרכז העיר, מקום מושב המועצה (שער העיר בתנ"ך).

³⁷ גם זה סוג של משרה פקידותית בעיר תחת שלטון רומי, אולי בדרגה נמוכה יותר. נראה שמדובר במשרות בביתר, לא בירושלים. הגבירים הירושלמים מנסים להשתלט על ביתר דרך מינויים משלהם למועצת העיר ביתר.

³⁸ הביתרי לא מתפתה לתחבולות הירושלמים, אך הן נמשכות.

³⁹ הבוליוטין הירושלמי. כאילו לא שמע מה הביתרי אמר לו.

⁴⁰ לאריס שהיה מעבד את השדה של הביתרי. כל הדיון כאן הוא בין בעלי שדות עשירים שמחכירים את שדותיהם. כך מוסבר במדרש המבואר. אבל בנוסח הירושלמי המהלך מורכב יותר, שעשו את מכירת השדה ב'עסק גדול' ובקול רם שישמעו האנשים שמסביב וגם שלחו את השטר לממונה על השדות שהוא מעין רישום המקרקעין של ימינו. ראו בירושלמי להלן.

⁴¹ מדבר על עצמו בגוף שלישי, היינו, הלוואי ולא עליתי להתפלל בירושלים.

⁴² כינוי של גנאי לירושלים.

⁴³ ראו הפסוק המלא באיכה ד יח שנדרש להלן: "צִדּוֹ צַעְדֵּינוּ מַלְכָּת בְּחַבְתֵּינוּ קָרַב קָצִינוּ מָלְאוּ יָמֵינוּ כִּי בָא קָצִינוּ".

⁴⁴ ארמונות ירושלים. בשל חמסנותם וחמדנותם של עשירי ירושלים שהיו נטפלים לעולי הרגל.

⁴⁵ בית המקדש. קיצו ויומו של בית המקדש באו לאר ששממו הדרכים לירושלים וצרו צעדי עולי רגלים וערים שמסביב.

⁴⁶ אנשי ביתר שאמנם נעשקו ע"י עשירי ירושלים, אבל שמחו על חורבנה. "לא האריך להם הטוב", אבל על הבאת גופותיהם לקבורה, נקבעה ברכת הטוב והמטיב.

ה). א"ר יוחנן: שלש מאות מוחי תינוקות נמצאו על אבן אחת ושלש מאות קופות של קצוצי תפילין נמצאו בביתר. וכל אחת ואחת מחזקת שלש סאין וכשאתה בא לחשבון אתה מוצא שלש מאות סאין.

אמר רבן גמליאל: ⁴⁷ חמש מאות בתי סופרים היו בביתר וקטן שבהם לא היה פחות משלש מאות תינוקות, והיו אומרים אם יבואו השונאים עלינו במכתבין הללו אנו יוצאין ודוקרין אותם. וכיון שגרמו העונות ובאו השונאים כרכו כל אחד ואחד בספרו ושרפו אותם ולא נשתייר מהם אלא אני וקרא על עצמו: "עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי וגו'". ⁴⁸

שני אחים היו בכפר חרוכא ולא היו מניחים רומאי שעבר שם שלא הרגוהו. אמרו: כל עיקר הדבר, ⁴⁹ להביא את כתרו (זרו) של אדריאנוס ולשים אותו בראשו של שמעון (בר כוכבא). כאשר יצאו ⁵⁰ פגע בהם זקן אחד, אמר להם: יהא הבורא בעזרתם מאלה. אמרו לו: לא נסעוד ולא נסכיף. ⁵¹ מיד גרמו עונות ונהרגו, והביאו את ראשיהם אל אדריאנוס. אמר: מי הרג את אלה? אמר לו גונתאי (כותל) אחד: אני הרגתי אותם. אמר לו: לך והבא לי גופותיהם. הלך ומצא נחש כרוך בצוואריהם. אמר (אדריאנוס): אילו אלוהיהם של אלה לא הרג אותם, מי היה יכול להרוג אותם? וקרא עליהם: "אם לא כי צורם מכרם".

אבות דרבי נתן נוסח א פרק לח – אלמנות ויתומים

"וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים" (שמות כב כג). ממשמע שנאמר: "והרגתי אתכם בחרב", אני יודע שהנשים נעשו אלמנות. אלא, אלמנות ולא אלמנות ⁵² שלא ימצאו להן עדים להתירם להינשא. כגון ביתר שלא נמלט ממנה נשמה להתיר אשת איש. וממשמע שנאמר: "והיו נשיכם אלמנות", אני יודע שהבנים יתומים. ⁵³ אלא יתומים שאינן נכסיהם עומדים בחזקת אבותם ולא יהיו מניחין אותן לירש ולישא וליתן בהן. ⁵⁴

גמרא ראש השנה יח ע"ב – בראיית דור האמוראים ⁵⁵

דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב: "פֶּה־אֶמֶר ה' צָבָאוֹת צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי יִהְיֶה לְבֵית־יְהוָה לְשִׁשּׁוֹן וּלְשִׁמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים" (זכריה ח יט). קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה! בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום. אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. אי הכי, תשעה באב נמי! - אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר. ⁵⁶

⁴⁷ ובירושלמי שמדייק יותר: רבן שמעון בן גמליאל, בנו של רבן גמליאל דיבנה, אביו של רבי יהודה הנשיא, דור שישי להלל הזקן. קטע זה של לימוד התורה העצום שהיה בביתר מצוי גם בבבלי מסכת גיטין נח ע"א: "אמר רב יהודה אמר שמואל משום רבן שמעון בן גמליאל, מאי דכתיב: עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי? ארבע מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר, ובכל אחת ואחת היו בה ארבע מאות מלמדי תינוקות, וכל אחד ואחד היו לפניו ארבע מאות תינוקות של בית רבן, וכשהיה אויב נכנס לשם היו דוקרין אותן בחוטרין, וכשגבר אויב ולכדום, כרכום בספריהם והציתום באש". ראו מאמר של נח חכם, רבן שמעון בן גמליאל בביתר, תרביץ כרך עד תמוז-אלול תשס"ה, שסוקר סיפור זה במקורותיו השונים (בעיקר הירושלמי שלהלן מול הבבלי גיטין נח) ומתמקד בשאלה אם רבן שמעון בן גמליאל היה בביתר בזמן המרד (ראו דבריו: ולא נשתייר מהם אלא אני), ומסביר מי היו אותם תינוקות במאות בתי הספר תלמידים שעסקו בלימוד תורה בלבד, או תלמידים שגם היו נכונים להילחם.

⁴⁸ מטרת מלחמתנו העיקרית

⁴⁹ להילחם ברומאים (ולהביא את כתרו של אדריאנוס).

⁵⁰ כדברי בר כוכבא לעיל. מה שמראה שהמוטו של כוחנו ועוצמת ידינו חלחל לדרגים למטה.

⁵¹ עגונות, שאין מי שיכולך להעיד על בעליהם שמתו כפי שהוא מסביר בהמשך.

⁵² אז למה צריך הכתוב גם לומר: "והיו בניכם יתומים"? אלא שוב רעיון דומה, יתומים שאין עדות על אביהם שנפטר לפיכך אינם יכולים לרשת את נחלת המת, כפי שהוא מסביר והולך.

⁵³ לעומת מדרש זה, ראו דברי הגמרא ביבמות דף קכב עמוד א שנמצאה להם תקנה ע"י עדות של גוי: "ושוב מעשה בששים בני אדם שהיו מהלכין לכרכום ביתר, ובא עובד כוכבים ואמר: חבל על ששים בני אדם שהיו מהלכין בדרך ביתר, שמתו וקברתם, והשיאו את נשותיהם". ובאמת פלא הוא איך אחרי כל זאת חזר ופרח היישוב היהודי בארץ, בגליל ובגולן בימי רבי וחבורתו חמישים שנה אחרי החורבן הגדול בביתר.

⁵⁴ נסיים בגמרא בה פתחנו.

⁵⁵ שימו לב למתדיינים בסוגיה זו שהם אמוראים מדור 3-5, שנים רבות לאחר חורבן הבית ומרד בר כוכבא שכשל. לכאורה, מה טעם לצטט בתקופה זו את הפסוק בזכריה שיסודו בתחילת בית שני בעת התקווה הגדולה של חידוש היישוב היהודי בארץ? הלא עינינו הרואות שדברי זכריה, כולל דבריו הנמלצים בפרק ד פסוק ז, הפטרת שבת חנוכה: "מִי־אֵתָהּ הִרְהָדוּל לִפְנֵי זָרְבָבֶל לְמִישֹׁר וְהוֹצִיא אֶת־הָאֶבֶן הָרָאשָׁה תְּשֻׁאוֹת חֵן חֵן לָהּ" – הרי דברים אלה לא התקיימו! אע"פ כן, באים אמוראים בכל שנים רבות לאחר החורבן ואומרים: פסוקים אלה כן בתוקף! "יש שלום - ששון ולשמחה, אין שלום - צום ... אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין

שנזכה לגאולה השלימה לנחמת ציון ובניין ירושלים מחלקי המים

מים אחרונים 1 – חשבוניותיו של ר' עקיבה

סנהדרין צ"ב: תניא, רבי נתן אומר: מקרא זה נוקב ויורד עד תהום כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר. לא כרבותינו שהיו דורשין ... ולא כרבי שמלאי שהיה דורש ... ולא כרבי עקיבא שהיה דורש עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ.

ספרי דברים פרשת עקב: ... הגיעו לצופים קרעו בגדיהם הגיעו להר הבית וראו שועל יוצא מבית קדש הקדשים התחילו הם בוכים ורבי עקיבה מצחק

משני מקורות אלה אפשר להבין את תמיכתו של ר' עקיבא בבר כוכבא. לר' עקיבא ביה ברור שהגאולה ממשמשת ובאה.

מים אחרונים 2: נוסח הירושלמי תענית ד ה עם פירוש ידיד נפש⁵⁷

תני, א"ר יהודה בן ר' אלעאי, ברוך ר' הנה דורש (בראשית כז) הקל קול יעקב והינדים ידי עשו. קולו של יעקב צונח ממה שעשו לו ידי עשו בביתר. תני ר' שמעון בן יוחי, עקיבה ר' הנה דורש (במדבר כד) דרך כוכב מיעקב. דרך כוכבא מיעקב. ר' עקיבה כאשר ראה את בר כוכבא, אמר: זהו המלך המשיח. א"ל ר' יוחנן בן תורתא: עקיבה, יעלו עשבים בלחניך ועדיין בן דוד לא יבא. א"ר יוחנן, קול אדריינוס קיסר, הורג בביתר שמונים אלף ריבוא.

א"ר יוחנן שמונים אלף זוג של תוקעי קרנות היו מקיפין את ביתר וכל אחד ואחד הנה ממונה על פמה חיילות. והנה שם בן כוכבא והנה לו מאתים אלף מטיפי אצבע. שלחו חכמים ואמרו לו, עד אימתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין. אמר להן, וכי היאך איפשר לבדקן? אמרו לו: כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארץ מן לבנון לא ינהיג נכתב בגדודים שלף. היו לו מאתים אלף בן. וכשיצא למלחמה היה אומר: ריבון העולם, לא תסעוד ולא תכסוף; "הללא אתה אלהים ונחתנו ולא תצא בצבאותינו" (תהלים ס)

שלש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף מצור על ביתר. והנה ר' אלעזר המודעי יושב על השק ועל האפר ומתפלל בכל יום ואומר, רבון העולמים אל תשב בדין היום אל תשב בדין היום. רצה אדריינוס לללך לו. אמר לו כותי אחד: אל תלך, לפי שאני אראה מה לעשות למסור לך את הארץ הזו. נכנס דרך הביוב לתוך העיר. נכנס ומצא את רבי אלעזר המודעי עומד ומתפלל. עשה עצמו לוחש באזנו (של רבי אלעזר). ראוהו בני העיר ומסרוהו לבר כוכבא. אמרו לו: ראינו זקן זה מתרועע עם דודך. אמר לו (בר כוכבא לכותי): מה אמרת לו, ומה אמר לך? אמר לו (הכותי לבר כוכבא) אם אומר לך, מלכי יהרוג אותי, ואם לא אומר לך, אתה תהרוג אותי. טוב לי שמלכי יהרוג אותי ולא אתה.⁵⁸ אמר לו (הכותי לבר כוכבא): אמר לי (ר' אלעזר) שרוצה למסור את המדינה לידי הרומאים.

בא בר כוכבא אצל רבי אלעזר המודעי. אמר לו: מה אמר לך אותו כותי? אמר לו: לא פלום - ומה אתה אמרת לו? אמר לו: לא פלום. נתן לו בעיטה והרגו.⁵⁹ מיד יצאת בן קול ואמר: "הוי רעי האליל עזבי הצאן חרב על זרעו ועל עין ימינו זרעו יבוש תיבש ועין ימינו פהה תכבה" (זכריה יא יז) - הרגת את רבי אלעזר המודעי זרעו של כל ישראל ועין ימינו, לפיכך זרעו של אותו האיש יבש תיבש ועין ימינו פהה תכבה. מיד נלכדה ביתר ונהרג בן כוכבא. הביאו את ראשו אצל אדריינוס. אמר להם: מי הרג את זה? אמר לו כותי אחד: אני הרגתי אותו. אמר להם: הראו לי את גופו. הראו לו את גופו. מצא נחש פרוכה עליו. אמר אדריינוס: אלולי אלהיו הרגו (ע"י הנחש), מי יכול היה להרגו? וקרא עליו (דברים לב) "אם לא פי צורם מכרם וה' הסגירם". והיו הרומאים הורגין

מתעניין". וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו **צום הרביעי וצום החמישי**, להוציא תשעה באב שבו הוכפלו ושולשו הצרות וחורבה ביתר. אז מה נאמר לנו שזכינו לתקומת עם ישראל הריבון בארצו, לקיבוץ גלויות ולפריחה כלכלית עצומה?

⁵⁷ במחשבה שנייה נראה שעדיף היה אילו עשינו את נוסח הירושלמי עיקר תוך השוואה עם השינויים של איכה רבה, ולא כפי שמובא לעיל. הנוסח להלן מובא גם לטובת כל הרוצים להעמיק בנושא, אך שוב אזהרה! הקורא והמעין החרוץ ייטיב אם יפנה אל המקור. הנוסח שלהלן מבוסס על תרגום עממי של ידיד נפש ואינו המקור.

⁵⁸ ולכן אגלה לך, מה שהוא מיד עושה. קטע זה באיכה רבה לא ברור.

⁵⁹ בר כוכבא מאמין לכותי ולא לרבי אלעזר דודו. נראה שכבר היה חשדן ומתוסכל מכישלון המרד ההולך ומסתמן. במקבילה באיכה רבה יש את התוספת החשובה שרבי אלעזר אומר שהיה שקוע בתפילה וגם לזה אין בר כוכבא מאמין.

בהם והולכין עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו, והיה הדם מגלגל סלעים משאוי מ' סאה עד שהלך הדם בים ברוחב ארבעת מיל. אם תאמר שהיא ביתר קריבה לים, והלא רחוקה מן הים ארבעים מיל. אמרו, שלש מאות מוחי תינוקות מצאו על אבן אחת, ומצאו שלש קופות של קצוצי תפילין של תשע תשע סאין, ויש אומרים תשע על שלש שלש סאין.

תני, רשב"ג אומר, חמש מאות בתי סופרים היו בביתר והקטן שבהן אין פחות מחמש מאות תינוקות. והיו אומרים אם באו השונאים עלינו במכתובים הללו אנו יוצאין עליהן ומנקרים את עיניהם. וכיון שגזרמו עונות, היו כורכים כל אחד ואחד בספרו ושורפין אותו. ומכולם לא נשתיר אלא אני. וקרא על עצמו (איכה ג) "עיני עולה לנפשי מכל בנות עירי".

כרם גדול היה לאדרינוס הרשע שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמון טיבריא לצפון, והקיפו גדר מהרורי ביתר מלא קומה ופישוט ידם, ולא גזר עליהם שיקברו⁶⁰ עד שעמד מלך אחר וגזר עליהם שיקברו. אמר רב חונה: משניתנו הרורי ביתר לקבורה נקבעה ברכת הטוב והמטיב. הטוב שלא נסרחו, והמטיב שניתנו לקבורה. תני, ר' יוסי אומר, נ"ב שנה עשת ביתר לאחר חרבן בית המקדש. ולמה חרבה? על שהדליקה גירות לאחר חרבן בית המקדש. ולמה הדליקה גירות? שהיו בוליוטי של ירושלם יושבים באמצע המדינה. וכשראו אדם העולה לירושלים, היו אומרים לו: כיון ששמענו עליך שאתה רוצה להיות שר ומושל. והוא אומר לו: לית בדעתי. - כיון ששמענו שאתה רוצה למכור את השדה שלך. והוא אומר לו: לית בדעתי. והיה חבירו אומר לו: מה אתה רוצה ממנו? כתוב ואני אחתום!⁶¹ והיה כותב וחבירו חותם.⁶² והיו שולחים את השטר לבית הממונה על השדות ואמרו לו אל תתן לפלוני לרדת לשדהו כי הוא מכר אותה לי. כיון ששמע כך אמר על עצמו: הלואי ורגלו הייתה נשברת ולא היה עולה לירושלים. ומתוך ששנאו מה שנעשה להם, שמחו על חורבן ירושלים.⁶³ הדא היא דכתבי: "צדו צעדינו מלכת ברחבתינו". צדו צעדינו - תהיה חרבה ושוממה הדרך לאותו הבית. קרב קצנו - קרב קיציה דההוא בייטא. מלאו ימינו - מלאו ימיו של אותו הבית.

אף הם (אנשי ביתר) לא יצאו בטוב "שמיח לאיד לא נקה" (משלי יז) שני אחים הוון בקפר חריבה. והיו הרומאים הולכים עליהם והם הורגים בהם. ואמרו (הרומאים): התרופה לדבר היא לתת כתר מלכות על ראשם.⁶⁴ אמרין, מדבקין אמרו הרומאים נבדוק עוד פעם אוף חד זמן מנפקין ננסה עוד פעם אחת, ואם לא נצליח נהיה להם לעבדים. לפני שהאחים יצאו למלחמה פגע ביה חד סב פגש בהם זקן אחד אומר לו, בריכון סעודינכון יהיה בוראכם בעזרתכם. אמר, לא יסעיד ולא יסמוך אמר אחד מהאחים, אין אנו זקוקים לעזרה ולא שיפריע לנו, שנאמר: "הלא אתה אלהים ונחתנו" (תהלים ס) - גרם העון ונהרגו.

⁶⁰ גזר עליהם שלא ייקברו.

⁶¹ נזיף שטר מכר.

⁶² פירוש ידד נפש מוסיף כאן: "והיו מדברים בקול רק שהאנשים סביב ישמעו שבענין מכירת השדה הם מדברים", היינו שעשו פומבי למכירה המזויפת.

⁶³ מדובר באנשי ביתר.

⁶⁴ הרומאים היו מוכנים להיכנע לאותם שני אחים. וודאי שקצת גוזמא יש כאן, אבל מזכיר את אדרינוס לעיל שרצה לחזור.